

TYÖSSÄ JAKSAMINEN *kiireiden ja vapaa-ajan* **PURISTUKSISSA**

– tutkimus ikääntyvien ajankäytöstä

Hannu Piekkola

Työssä jaksamisen ohjelman yhteystiedot

Työssä jaksamisen ohjelma
Pirkko Jukka
erikoissuunnittelija
Työministeriö
Mikonkatu 4, Helsinki
PL 34, 00023 Valtioneuvosto
www.mol.fi/jaksamisohjelma
e-mail: pirkko.jukka@mol.fi

ISBN 951-735-803-2

Taitto: AT-Julkaisutoimisto Oy

Paino: Kirjapaino Keili, Vantaa 2003

Esipuhe

Vuoden 2000 alussa käynnistyneen ja vuoden 2003 lopussa päättyvän Työssä jaksamisen ohjelman tarkoituksena on edistää hyvinvointia työpaikoilla. Suomalaisten varhaisen eläkkeelle siirtymisen ja työikäisen väestön vähenemisen vuoksi ohjelmassa on kiinnitetty erityistä huomiota keinoihin, joilla voidaan edistää työssä jatkamista ja työuran piteneemistä. Työelämän laadun lisäksi eläkehalukkuuteen vaikuttavat yksittäisen ihmisen vapaa-aikaan sekä työn ja muun elämän yhdistämiseen liittyvät tarpeet ja toiveet.

Tämä tutkimus selvittää erityisesti yli 44-vuotiaiden suomalaisten työntekijöiden todellista työaika, toivottua työaika ja niihin vaikuttavia tekijöitä. Tutkimus perustuu Tilastokeskuksen ajankäyttöaineistoon vuosilta 1999–2000. Ansiotyöhön käytettävän ajan lisäksi tutkimuksessa analysoidaan myös eri ikäisten suomalaisten kokonaistyöaika, johon sisältyvät sekä ansiotyö että kotityö. Tutkimuksen mukaan kokonaistyöajan pituudessa ei yllättäen ole eroa miesten ja naisten välillä, mutta naisten kohdalla 57–58 tunnin kokonaistyöajasta merkittävä osa on palkatonta kotityötä.

Työn kiireisyys lisää yli 44-vuotiaiden työviikon pituutta, mikä pitkän päälle pahentaa myös terveydentilaa ja selittää etenkin koulutettujen työmarkkinoilta vetäytymistä. Pitkistä työpäivistä seuraa aikapula, kun sekä aktiivisen vapaa-ajan että kotityön merkitys kasvavat iän myötä. Aktiivinen vapaa-aika johtaakin etenkin miehet suoraan varhaiseläkkeelle, kun pitkiä työpäiviä on vaikea lyhentää. Aktiivisia harrastuksia omaavat naiset sen sijaan tekevät usein tavallista lyhyempää työviikkoa. Miehet ovatkin voimakkaammin eläkesuuntautuneita kuin naiset. Puolisoiden eläkepäättökset taas ovat selvässä yhteydessä keskenään.

Ikääntyneillä naisilla työllisyysasteet ovat - toisin kuin miehillä - jo yli EU-maiden keskiarvon. Tutkimuksen mukaan ikääntyneiden miesten nykyistä laajamittaisempi työhön osallistuminen edellyttääkin joustavia työaikajärjestelyitä yli 44-vuotiaille miehille. Vuoteen 2005 asti voimassa olevassa vanhassa eläkejärjestelmässä työajan lyhentäminen ei kuitenkaan ole eläke- ja muiden etujen vähetessä houkutteleva vaihtoehto muilla kuin osa-aikaeläkeläisillä.

Työssä jaksaminen kiireiden ja vapaa-ajan puristuksessa -tutkimus tuo arvokasta lisäselvitystä ikääntyvien kokonaisajankäytöstä ja ajankäyttötoiveiden vaikutuksesta työmarkkinoille osallistumiseen. Esitän parhaat kiitokset tutkimuksen suorittamisesta Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLAn tutkimuspäällikkö Hannu Piekkolalle ja tutkija Pasi Huoviselle. Kiitoksen ansaitsee myös tutkimuksen ohjausryhmä, johon ovat jäseninä kuuluneet lääketieteen lisensiaatti Kari Kaukinen Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitosta, ekonomisti Erkki Laukkanen Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestöstä, ylilääkäri Heikki Savolainen sosiaali- ja terveysministeriöstä ja lainsäädäntöneuvos Tarja Kröger työministeriöstä sekä sihteerinä erikoissuunnittelija Pirkko Jukka Työssä jaksamisen ohjelmasta.

Helsingissä, elokuun 13. päivänä 2003

Tuulikki Petäjäniemi
Projektijohtaja
Työssä jaksamisen ohjelma

Sisällys

Esipuhe	3
Tiivistelmä	5
1 Johdanto	8
Tutkimuksen lähtökohdat	9
2 Taloustieteellinen näkökulma työssä jaksamiseen ja työn tarjontaan	12
Työn tarjonta ja työssä jaksaminen	12
Vapaa-aika ja työssä jaksaminen	13
3 Ajankäyttö	15
3.1 Aineisto	15
3.2 Kokonaisajan käyttö	15
3.3 Terveys	19
3.4 Vapaa-ajan laatu ja monisuorittaminen	22
3.5 Ansiotyö	25
4 Työn tarjonta	27
4.1 Tulokset työn tarjonnasta	31
4.2 Toivottu työaika	41
4.3 Työn tarjonta yli 44-vuotiailla	42
4.4 Kotitalouden työn tarjonnan jakautuminen eri työaikaluokkiin	44
5 Keskeiset tulokset	52
6 Lähteet	58
Liitteet	60

Tiivistelmä

Kokonaistyöaika, johon sisältyy sekä ansiotyö että kotityö, ei eroa miesten ja naisten välillä. Kokonaistyöajan sisältö kuitenkin vaihtelee niin, että naiset tekevät palkatonta kotityötä noin kymmenen tuntia enemmän viikossa kuin miehet. Tämä pitää paikkansa ikäryhmästä riippumatta. On siten selvää, että suurempi kotityön määrä edellyttää joustoa ansiotyöaikaan, jotta kokonaistyöaika ei ole kohtuuton. Miesten osalta ongelmana on ansiotyön taakka, kun työviikko pitenee iän myötä aina 55-vuotiaaksi asti. 45-55-vuotiailla miehillä ansiotyöhön kuluu keskimäärin 46 tuntia viikossa. Pariskuntien osalta miespuolisen kokonaistyöaika on suurempi. 45-64-vuotiaiden osalta miespuolisen viikoittainen kokonaistyöaika on 9 tuntia pidempi kuin naispuolisella. Yllättävää on, että Suomesa ikääntyneiden työntekijöiden työaikajärjestelyihin on kiinnitetty varsin vähän huomiota, vaikka työviikko on pisin 50-54-vuotiailla.

Kotityön määrä myös kasvaa iän myötä. 55-64-vuotiaat tekevät viikossa kotitöitä noin 1-1.5 tuntia enemmän kuin 45-54-vuotiaat. Eläkeikää lähentelevät naiset tekevät kotitöitä 25.5 tuntia ja miehet 15.5 tuntia viikossa. Onkin selvää, että sekä aktiivisen vapaaajan että kotityön merkitys kasvaa iän myötä päätettäessä työmarkkinoille osallistumisesta. Iän myötä passiivinen nukkumiseen ja ruokailuun käytetty aika tosin myös pitenee ja televisiota katsellaan 44 ikävuoden jälkeen enemmän kuin nuorempana. Tämä myös vähentää työntöitä. Varhaiseläkeläiset eivät kuitenkaan ole passiivisin ikääntyneiden ryhmä. He eivät katso televisiota enempää kuin työssä olevat samanikäiset, vaikka vapaa-aikaa on päivittäin 2,5 tuntia enemmän. Aktiivinen vapaa-aika johtaakin miehillä varhaiseläkkeelle, kun pitkiä työpäiviä on vaikea lyhentää. Miehet ovatkin useiden muiden tutkimusten perusteella voimakkaammin eläkesuuntautuneita kuin naiset (Elovainio ym. 2001, Gould ym. 1991). Naisilla aktiivisia harrastuksia omaavat sen sijaan tekevät usein 35-40 tuntista työviikkoa. Naisten osalta lyhyet työviikot ovat myös tavallisia. Lyhyen työviikon voi kuitenkin ongelmalliseksi kokea vähän koulutusta omaavat, joilla ei ole aktiivisia harrastuksia.

Toisin kuin nuoremmilla ikäryhmillä, kiireen kokeminen ja aikapula ovat yli 44-vuotiailla selvästi yhteydessä työpäivän pituuteen. Kiirettä ja aikapulaa kokevat myös koulutetut. Tästä syystä työajan joustot ovat tärkeitä koulutustasosta riippumatta. Naisilla on silmiinpistävää huonokuntoisten lyhyemmät työpäivät. Pitkiä työpäiviä tekevät naiset ovat poikkeuksellisen terveitä. Naisilla kiireisyys ja aikapula ovat tavallisempia naimisissa olevilla, vaikka kokonaistyöaika on yksineläjiä lyhyempi. Naisten rankkatahtista elämää selittää miespuolisen kiireellisyys. 85 prosentin todennäköisyydellä miehen kokiessa kiireitä myös naisella on kiireitä. Aikapula on yhteydessä kotiasioihin tai vapaa-ajan käyttöön ja on vähemmän riippuvainen kokonaistyöajasta.

Tutkimus ei tue väittämää, että työmarkkinoilta poistuvat ovat huonokuntoisimpia, ainakaan jonkin aikaa jo eläkkeellä oltuaan. Aineisto antaa siten viitteitä varhaiseläkeläisten hyvästä terveydestä. Tämä siitä huolimatta, että haastatelluista 55-64-vuotiaista 16 prosenttia oli työkyvyttömyyseläkkeellä. Yksi tärkeä selitys tälle voi olla se, että terveys parantuu merkittävästi työelämästä poistuttaessa. Poikkileikkausaineistosta ei selviä varhaiseläkeläisten terveydentila vielä työelämässä ollessa. Etenkin pitkää työpäivää tehneil-

lä tarve kiireiden vähentämiseen on ilmeinen. Voidaan arvella, että kiireellisyys ei ainoastaan lisää yli 44-vuotiaiden työviikon pituutta, vaan pitkän päälle pahentaa terveydentilaa. Monet pitkäaikaiset sairaudet kuten sydän- ja verisuonitaudit saattavat miehillä myös olla yhteydessä pitkiin työpäiviin siten, että ne eivät aiheuta varsinaista estettä työssä käymiselle.

Varhaiseläkeläisten kasvaneeseen vapaa-aikaan liittyy paljon aktiivisia ja mielenkiintoisia harrastuksia. Varhaiseläkejärjestelmät tarjoavat relevantin vaihtoehdon miehillä silloin, kun aktiivinen vapaa-aika kiinnostaa kuten yhä enemmän suuren ikäluokan osalta on havaittavissa (vuosina 1945-59 syntyneet, katso Saurama 2001, Savioja, 1998). Työajan lyhentämisen sijaan siirrytään helposti suoraan varhaiseläkkeelle. Toinen selitys on etenkin miesten työajan joustamattomuus, jolloin eläkkeelle siirtyminen on ainoa vaihtoehto. Työajan lyhentäminen ei ole eläke- ja muiden etujen vähetessä houkutteleva vaihtoehto muilla kuin osa-aikaeläkeläisillä etenkin vanhassa vuoteen 2005 asti voimassa olevassa eläkejärjestelmässä. Tällä on merkitystä miesten eläkepäätöksessä varsinkin silloin, kun perheen miehen tulot ovat selvästi puolison tuloa korkeammat.

Varhaiseläkkeellä miesten ja naisten ajankäyttö samankaltaistuu. Miesten kotityön määrä kasvaa enemmän kuin naisten varhaiseläkkeelle siirryttäessä. Yksi hyvä syy eläkkeelle siirtymiselle onkin varmasti myös pyrkimys täyttää yhteisiä vapaa-ajan toiveita. Voidaankin väittää, että ikääntyneiden osalta suomalaisesta työelämästä puuttuvat riittävät mahdollisuudet yhdistää sekä arvokas vapaa-aika ja työnteko. Tämä siitä huolimatta, että työhön ollaan yleensä tyytyväisempiä kuin nuorempana. Kokemukset työaikakokeiluista ikääntyneiden osalta ovat olleet hyviä, esimerkiksi työjaksojen väliin sisältyvinä vapaa-ajan pätkinä tai jonkin verran lyhyempänä viikkotyöaikana. Työajan joustot ovat välttämättömiä, jotta ikääntyneitä miehiä olisi enemmän töissä. Ikääntyneillä naisilla työllisyysasteet ovat jo yli EU-maiden keskiarvon. Työajassa lienee myös joustoa, kun kohtuullista 35-40 tunnin työviikkoa selittää hyvä koulutus ja aktiivinen vapaa-ajan käyttö.

NAISILLA 10 TUNTIA ENEMMÄN KOTITYÖTÄ VIIKOSSA: ansiotyöaika joustaa

- Tuplataakaan välttäminen voi edellyttää lisätukea kotityöpalveluihin, vaikka pitkä kokonaistyöaika (ansiotyö+kotityö) ei keskimäärin ongelma

TYÖVIIKKO PISIN 45-54 -VUOTIAILLA MIEHILLÄ: 46 tuntia viikossa

- Naimisissa olevilla miehillä lisäksi 9 tuntia pidempi kokonaistyöaika viikossa kuin puolisoilla
- Kotityön ytimestä (10 tuntia viikossa) vaikea tinkiä: houkuttelee vapaalle!
- Työaikajärjestelyjä enemmän yli 44-vuotiaille miehille

KOTITYÖN MÄÄRÄ KASVAA IÄN MYÖTÄ

- Eläkeiän lähestyessä naiset tekevät 25.5 tuntia ja miehet 15.5 tuntia kotityötä viikossa: vastaavaa joustoa ansiotyöhön?

AKTIIVINEN VAPAA-AIKA VAIKUTTAA TYÖHÖN:

- Naisilla lyhyempi 35-40 tuntinen työviikko, miehet varhaiseläkkeelle
- Aktiivisia harrastuksia ja vapaa-ajan toimintoja paljon myös työn puitteissa
- 20 prosenttia naisista osa-aikaisia, joilla työviikko 20-35 tuntia, työn kannustaminen tärkeätä kun myös vapaa-aika usein laadukasta.

AIKAPULA PITKISTÄ TYÖPÄIVISTÄ IKÄÄNTYNEILLÄ

- Ikääntyneillä kiireet selittävät työmarkkinoilta vetäytymistä, etenkin koulutettujen osalta
- Pitkää työpäivää tekevillä naisilla kuitenkin hyvä terveys

NAISTEN AJANKÄYTTÖ

- Naisten aikapulaa selittävät perhe-elämä ja vapaa-ajan sisältö, ei kokonaistyöajan pituus (lyhyempi kuin miespuolisolla) tai vapaa-ajan vähäinen määrä (ei merkittävää eroa miesten ja naisten välillä)
- Naisten joustavammasta ajankäytöstä, liikunnasta ja pysymisestä pidempään työmarkkinoilla oppimista, jotta muiden EU-maiden tavoin miehet pysyisivät pitkään työelämässä

1 Johdanto

Väestön ikääntyminen on yksi suurimmista eläke- ja sosiaalipolitiikan haasteista Suomessa. Ikääntymisilmiön taustalla ovat syntyvyyden lasku, elinajan odotteen pidentyminen sekä suurten ikäluokkien ikääntyminen. Suomessa ikääntyminen on nopeampaa kuin missään muussa OECD-maassa. Vuoteen 2035 mennessä yhtä eläkeikäistä kohti Suomessa on kaksi työikäistä henkilöä nykyisen neljän sijasta. Muualla OECD:n alueella tätä kahden työtä tekevän huoltosuhdetta ei saavuteta ennen vuotta 2050. Vuodesta 2030 eteenpäin kolmasosa yli 60-vuotiaista on yli 80-vuotiaita. Väestön työssä jaksaminen on tärkeä tekijä, kun harkitaan keinoja ikääntyvän työväen pitämiseksi työmarkkinoilla. Tähän vaikuttavat keskeisesti aika, joka kuluu ansio- ja kotityöhön, työelämän kiireet, terveydentila ja vapaa-ajan käyttö. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää Tilastokeskuksen ajankäyttöaineiston avulla työn tarjontaa ja työmarkkinoille osallistumiseen vaikuttavia tekijöitä, sekä mallintaa näiden riippuvuussuhteita suomalaisissa kotitalouksissa. Tutkimuksessa tarkastellaan myös kaikkien työikäisten työn tarjontaa. Yhdistämällä ajankäyttöä, terveydentilaa sekä tulotietoja käsittäviä muuttujia samaan työntarjontamalliin päästään tarkastelemaan samanaikaisesti monia työssä jaksamiseen liittyviä erityisky- symyksiä, joita yksittäiset tutkimukset ovat aiemmin tuoneet esille.

Eräiden tutkimusten mukaan Euroopassa noin 28 prosenttia työntekijöistä kokee työuupumusta, joka vaikuttaa terveydentilaan (European Agency for Safety and Health at Work, 2002). Tämän seurauksena noin 41 miljoonaa Euroopan Unionin kansalaista kokee työuupumusta ja 600 miljoonaa työpäivää menetetään tämän seurauksena. Työuupumus on yhä yleisempi töistä poissaolon syy. Haastattelujen perusteella Isossa-Britanniassa ainakin puolet poissaoloista selittyy työn aiheuttamalla sairaudella (British Health and Safety Executive, 1990). Työuupumusta voi selittää kuitenkin yhtä hyvin työn ulkopuolella tapahtuvat asiat. Myös työaika on lyhentynyt vuosikymmeninä tarkoituksella ja sen on korvannut lisääntynyt vapaa-aika. Työuupumuksen käsite on myös laajentunut. Vielä 1970-luvulla työuupumusta pidettiin erityisesti ihmissuhdetyöhön liittyvänä ilmiönä (Freudenberger, 1974). Keskeiseksi ongelmaksi nähtiin asiakastyön emotionaalinen ylikuormitus (Vartiovaara, 1996). 1990-luvulla vakiintui työuupumuskäsitteen käyttö kun aikaisemmin loppuunpalaminen-käsitettä käytettiin kuvaamaan kroonista stressioireyhtymää. Nykyinen käsitys työuupumuksesta on siis laajempi ja sitä voi esiintyä kaikissa töissä ja ammateissa, joissa ihmiset sitoutuvat työhönsä ja joissa syntyy epäsuhta työn ja työntekijän välille.

Suomessa työssä jaksamisesta on saatu ristiriitaisia tuloksia. Joidenkin tutkimusten mukaan työssäuupuminen ja loppuun palaminen on yleistynyt Suomessa 1990-luvulla, ks. esim. Kalimo ja Toppinen (1997) ja työolobarometrit. 1990-luvun alun työssäuupuminen voi selittyä osin talouslamasta ja yritysten toimintaympäristön muutoksesta, joka johtaa työelämän tuottavuus- ja tehokkuusvaatimusten kasvuun. Työtä ja terveyttä koskevien haastattelujen perusteella on olemassa päinvastaisia tutkimuksia. Työterveyslaitoksen haastattelujen mukaan ainakin 80 prosenttia haastatelluista kokee, että fyysinen ja henkinen työkyky on hyvä työn vaatimuksiin nähden ja 85 prosenttia on erittäin tai melko tyytyväinen työhönsä (Työ ja terveys, 2002). Tyytyväisyys työhön lisääntyy selvästi iän

myötä. Vuodesta 1997 vuoteen 2000 verrattuna työkyky on jopa parantunut. Eurobarometrien mukaan yli 45-vuotiaiden taidot myös vastaavat työn vaatimuksia paremmin Suomessa kuin muissa Euroopan maissa keskimäärin (Ilmarinen, 1999).

Työssäjaksamiseen vaikuttavat aikapula ja perhetausta. Onkin mielenkiintoista tarkastella koko kotitalouksien työn tarjontaa ja tämän yhteyttä perheenjäsenten kokemuksiin kiireisiin. Tilastokeskuksen ajankäyttöaineiston perusteella 36 % naisista ja 42 % miehistä kokee jatkuvaa aikapulaa, mikä on enemmän kuin 1980-luvulla. Korkeasti koulutetut tuntevat eniten aikapulaa ja etenkin silloin, kun perheessä on pieniä lapsia. Tästä syystä koulutustason noustessa voidaan arvella, että ikääntyneiden aikapula ja kiireet kasvavat.

Osa-aikaeläkeläiset ovat tärkeä varhaiseläkeläisten ryhmä, jossa työssä jaksamiseen ja vapaa-ajan tarpeisiin liittyvät tekijät selittävät työn vähentämistä. Takalan (2001) mukaan noin 40 %:lle merkittävin syy osa-aikaeläkkeelle siirtymiselle on kokopäivätyön kokeminen ruumiillisesti raskaaksi tai pehmeä lasku eläkkeelle. Tarve lisäajalle perheelle tai harrastuksille oli tärkein syy noin 11 %:lle. Huono terveydentila on vasta kolmanneksi tärkein tekijä ja osa-aikaeläkeläisten terveydentila onkin keskimäärin varsin hyvä. Vain 6 %:lle osa-aikaeläke on vaihtoehto työttömyydelle ja hyvin harvoille taloudellinen houkuttelevuus on ensisijainen syy (Takala, 2001). Ikääntyneiden joustaville työajoille on siten mitä ilmeisimmin tarvetta, kun taloudelliset tekijät eivät ole tärkein kannustin.

Yritysten globaalistumisella ja tietotekniikan käyttöönotolla on myös ollut oma merkityksensä (Kalimo ja Toppinen 1997, Rantanen 2000). Monissa tutkimuksissa on myös todettu, että teknologinen murros ja työelämässä tieto/taidojen nopea oppiminen on ollut yhteydessä työn intensiteetin kasvuun (Gallie et al.; Green 2001a). Samaan aikaan esimerkiksi Isossa-Britanniassa työntekijät ovat vähemmän tyytyväisiä työhönsä ja työstä koettu stressi on kasvanut (Oswald ja Gardner, 2001). Siten työssä tarvittavilla tieto/taidoilla on kahdenlainen vaikutus. Ensinnäkin on ilmeistä, että ilman haastavaa tieto/taidon tarvetta työssä ylikoulutus luo oman stressinsä (Clark, 1997). Toisaalta työelämän nopeat muutokset ja tieto/taidosta seuraava työtahdin kiihtyminen on selvä stressin lähde. Liialliset vaatimukset työssä aiheuttavat stressiä (Warr, 1987, luku 7). Green ja Gallie (2002) eivät puolestaan korosta ainoastaan työtehtävien määrää vaan myös sitä, kokeeko työntekijä olevansa pystyvä toteuttamaan annetut vaatimukset. Työssä jaksaminen on myös työn organisoimiseen liittyvä ongelma. Työterveyslaitoksen tutkimusten mukaan stressiä koki 13 prosenttia työntekijöistä (Työ ja terveys, 2002). Stressiä kokevat erityisesti ylemmät toimihenkilöt.

Tutkimuksen lähtökohdat

Työn taloustieteessä on ollut selvää jo pitkään, että miesten ja naisten työmarkkinakäyttäytymistä on tarkasteltava erikseen. Yksi merkittävä tekijä on kotityön suurempi rooli naisten työn tarjonnassa. Naisten kotityö selvästi korvaa palkallista työtä. Tutkimuksessa lähtökohtana on myös tarkastella kokonaistyöaikaa eli ansiotyön ja kotityön summaa. Kokonaistyöaika ei välttämättä merkittävästi eroa miesten ja naisten välillä.

Työn tarjontamallilla luomme aluksi peruskehikon, johon voidaan liittää esimerkiksi kiireellisyystekijöitä sekä erilaisia vapaa-ajan käytön piirteitä. Lisäksi ajankäyttöä ja työssä

jaksamista tarkastellaan laskelmilla ajankäyttöaineistosta. Muun muassa vapaa-ajan laatu ja aikapaineen yhteys otetaan yksityiskohtaiseen tarkasteluun. Työssä jaksaa paremmin, jos sen vastapainona on laadukas ja monipuolinen vapaa-aika. Huovisen ja Piekkolan (2002) mukaan vapaa-ajan laadulla on selvä yhteys työmarkkinoilla pysymiseen. Yleensä mahdollisuudet lisätä aktiivista ja laadukasta vapaa-aikaa käytetään tarkasti hyväksi. Myös muiden tutkimusten mukaan talouden toivuttua 1990-luvun alun lamasta työn ulkopuoliseen elämään liittyvä vetovoima on kasvanut (Saurama 2001, Savioja, 1998). Sauraman (1998) mukaan eläkesuunnitelmissa perheeseen ja vapaa-aikaan liittyvät tekijät ovat yhtä tärkeitä kuin työn henkinen rasittavuus.

Varhaiseläkeläisistä monet ovat vapaa-ajan viettotottumuksiltaan aktiivisimmassa joukossa. Puuttuuko suomalaisesta työelämästä riittävät mahdollisuudet yhdistää sekä arvo- kas vapaa-aika ja työnteko vai onko tehtävä päätös joko työelämään omistautumisesta tai monipuolisesta vapaa-ajasta? Huovisen ja Piekkolan (2002) mukaan etenkin iäkkäillä työntekijöillä aktiivinen vapaa-aika näyttää kallistuvan työmarkkinoilta poistumisen suuntaan. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan myös sitä, miten aktiivinen vapaa-aika vaikuttaa vielä työssä olevien työaikaan. Lisäksi tarkastellaan sekä työn että kotityön laatua sillä tehdäänkö samanaikaisesti muita toimintoja kuten vapaa-aikaan liittyviä. Oletuksena on, että vapaa-aika on laadukkaampaa silloin, kun elämään ei liity paljon päällekkäisiä toimintoja. Vapaa-aika työn tai kotityön ohella toisena aktiviteettina voi kuitenkin olla myös merkki työn mielekkyydestä.

Gershuny (2000) on todennut eri demografisten tekijöiden kuten sukupuolen, siviilisäädyn ja iän olevan tärkeä erottava tekijä ajankäytössä. Ajankäytössä voi olla myös jatkuvuutta iästä riippumatta näissä demografisissa ryhmissä. Jakavana tekijänä voivat olla myös lasten lukumäärä, koulutus ja asuinalue. Työn tarjontamallien tulokset ovat kuitenkin melko voimakkaasti riippuvaisia estimoinnissa käytetyn tilastoaineiston laadusta. Juster ja Stafford (JEL 1991) ovat selvittäneet erilaisten tietojen keruumenetelmien avulla saatavien tilastotietojen sisältöä käyttäen esimerkkinä juuri työn tarjontaa. Näyttää siltä, että tässä tutkimuksessa käytetty päiväkirjojen avulla kerätty ajankäyttödata on paras tapa kerätä luotettavaa tietoa ajan allokoitumisesta palkkatyöhön. Kun työn tarjontaa mitataan päiväkirjamenetelmällä, työn varianssi on merkittävästi suurempi kuin perinteisemmällä kyselyllä. Kyselyaineiston työn tarjonta keskittyy hyvin voimakkaasti piikkiin toittujen viikkotyöaikojen kuten 40 tai 35 tunnin kohdalle. Pienen varianssin ohella kyselyaineiston ongelmana on työn tarjonnan yliarviointi. Tarkemmat menetelmät osoittavat, että työtä tehdään normaalipäivinä vähemmän kuin työsopimuksessa mainittu aika. Kyselytutkimukset ovatkin parempia arvioimaan sovittua työaikaa kuin toteutunutta työaikaa. Toteutunut työaika selviää aikaisempien selvitysten mukaan luotettavammin päiväkirja-aineistolla.

Nämä tiedonkeruumenetelmistä johtuvat erot ovat erittäin tärkeitä, kun selvitetään erilaisten mikrotason tekijöiden vaikutusta työn tarjontaan. Tällaisia tekijöitä ovat muun muassa elämänkaaren ja nuorten lasten vaikutus työn tarjontaan. Lapset rajoittavat vanhempiensa työntekoa sairastuessaan tai erilaisten lapsenhoitovapaiden kautta. Toisaalta lapset kasvattavat kotitalouden kuluja ja näin ollen mahdollisesti tarvetta työskennellä pidempään. Viimeiseksi mainittu onkin ollut monien aikaisempien tutkimuksien päätulos miesten työn tarjontaa tarkastellessa. Mutta kyselyaineistolla tarkastellessa esimer-

kiksi Ruotsissa (Carlin ja Flood 1997), jossa on paljon vanhempien lomaoikeuksia, kuten 90 prosentin korvaus menetetyistä ansiotuloista vuoden ajalle lapsen synnyttyä, lapsilla ei silti näyttänyt olevan merkittävää vaikutusta työn tarjontaan. Näin voitaisiin päätellä, että toimenpiteet, joilla pyritään lisäämään sukupuolien välistä tasa-arvoa lastenhoidossa ja työssäkäynnissä, eivät ole saavuttaneet niille asetettuja tavoitteita. Kuitenkin ajankäyttöaineistolla kyselyaineiston kanssa rinnakkain tehty tutkimus osoittaa nuorilla lapsilla olevan negatiivisen vaikutuksen ruotsalaisten miesten työn tarjontaan (Carlin ja Flood, 1997).

Yhtenä työn tarjonnan selittäjänä käytetään lasten lukumäärä, millä voi olla useita vaikutuksia etenkin naisten työn tarjontaan. Työtaakka voi tulevaisuudessa kasvaa myös lisääntyvän hoivatarpeen myötä. Canadian Human Resources Reporterin mukaan Kanadalaisista 32 % kertoo auttavansa vanhempaa lähimmäistään. Keskimäärin apua annetaan 23 tuntia kuukaudessa. Suurin osa joutuu ottamaan töistä vapaata tämän vuoksi. Apua tarvitsevat varsinkin ikäluokkaan 35-54 (40 % työvoimasta) kuuluvien vanhemmat. Kotona asuvien vanhempien määrän oletetaan nousevan suurien ikäluokkien vanhetessa ja tullessa huonokuntoisemmiksi. Kotona asuva vanhus nostaa työn määrän kolminkertaiseksi. Suomessa kotihoidon merkitys vanhusten ja muuten työkyvyttömiä hoidossa on suuri. Omaishoito korvaa kallista laitoshoidoa. Kuntien arvion mukaan laitoshoidossa olisi vuonna 1998 ollut lähes 9 000 ihmistä, ellei heillä olisi ollut hoitavaa omaista (STM tiedote 114/99). Laskennallinen nettosäästö laitospaikoissa oli arviolta 0,22 miljardia euroa vuonna 1998, kun yksi laitospaikka maksaa 24 000 euroa vuodessa. Tämän-tyyppiset kysymykset ovat tärkeitä vanhemman ikäryhmän työn tarjonnassa, mutta kuitenkin sivuutetaan tässä tutkimuksessa.

2 Taloustieteellinen näkökulma työssä jaksamiseen ja työn tarjontaan

Työn tarjonta ja työssä jaksaminen

Puhdas työn tarjontapäätös on yksi eniten tutkittuja kysymyksiä taloustieteessä niin empiirisen kuin teoreettisenkin tutkimuksen puolella (ks. Ashenfelter ja Layard, 1986). Työssä jaksamiseen liittyy oleellisesti myös kysymykset sukupuolen, terveyden ja kotitalouteen liittyvien tekijöiden (lapsien määrä, omistusasuminen, maantieteellinen sijainti) vaikutuksesta. Terveystilalla on oletettavasti suuri merkitys työmarkkinoille osallistumiseen ja työviikon pituuteen. Esimerkiksi Rust ja Phelanin (1997) mukaan huono terveys kasvattaa kaksinkertaisesti todennäköisyyttä anoa sosiaaliturvaa. Lapsien vaikutusta tarjotun työn määrään on selvitetty melko laajasti. Työnjako ja puolisoiden erikoistumisen kotitalous- tai ansiotyöhön poikkeaa maittain (Juster ja Stafford, 1991).

Taloustieteilijöiden parissa työssä jaksamista on muuten tarkasteltu pääasiassa työpoissaolojen kautta. Alan peruspaperissa (Ehrenberg, 1970) poissaolot, jotka tässä paperissa käsitellään eksogeenisina tuotantopäätöksestä, luovat firmalle kannustimen lisätä ylitöitä tuotantotason säilyttämiseksi. Ylitöiden teettäminen tulee halvemmaksi kuin lisäävän palkkaaminen, sillä jälkimmäinen aiheuttaa lisää työtuntien määrästä riippumattomia työnantajan kustannuksia. Yaniv (1995) kritisoi kyseistä menettelyä, sillä se ei huomioi ylitöiden teettämisestä aiheutuvaa uupumista. Yaniv näkee poissaolot ei-vapaaehtoisina ja johtuvan yllirasittuneisuudesta ja burnout-oireista.

Viimeaikaisissa tutkimuksissa on tarkasteltu sitä, edellyttääkö työn aiheuttama stressi kompensatiota palkkauksessa (Groot ja Maassen Van Den Brink, 1999; French ja Dunlap, 1998). Nämä kompensatiot voidaan ajatella olevan yrityskohtaisia. French ja Dunlap (1998) mukaan korvaus työn aiheuttamasta stressistä vaihtelee 3-10 prosentin välillä kontrolloitaessa demografisia ja työkuvaan liittyviä tekijöitä. Suomessa yrityskohtainen palkkaus on yleistynyt tulospalkkauksen muodossa nopeasti, johon on tietysti monia syitä. Nämä voivat olla myös yhteydessä työn tehokkuusvaatimusten kasvuun ja korvauksiin työn stressistä. Vuonna 2000 noin puolet yrityksistä käyttää tulospalkkaa ja noin 40 prosenttia työntekijöitä kuuluu järjestelmän piiriin. Kauhasen ja Piekkolan (2002) mukaan tulospalkkaa saavien ansiot ovat keskimäärin 9 % korkeammat kuin niillä, jotka eivät kuulu järjestelmän piiriin (2 % toimihenkilöille ja 14 % työntekijöille). Tuottavuusestimoinnit osoittavat, että tulospalkkausta käyttävät yritykset ovat myös 6-13 % tuottavampia. Kysymys kuuluukin, onko tuottavuuden kasvu tapahtunut työssä viihtymisen kustannuksella tai missä määrin tulospalkka korvaa kiireiden vaikutusta?

Vapaa-aika ja työssä jaksaminen

Huovinen ja Piekkola (2002) tarkastelevat vapaa-ajan ja ajankäytön vaikutusta varhaiseläkkeelle siirtymiseen olettaen tietyn jatkuvuuden ajankäytössä yli elinkaaren. Tutkimuksen perusteella osallistuminen erilaisiin aktiviteetteihin vapaa-aikana voi vaikuttaa merkittävästi eläkepäätökseen.¹ Tutkimuksessa selvitettiin tilastollisesti todennäköisyyttä työmarkkinoilta poistumiseen ja siihen vaikuttavia tekijöitä käyttäen ekonometrista mallia, jossa selitettävänä on työmarkkinoille osallistuminen (ns. probit-malli). Tutkimuksen perusteella varhaiseläkkeelle siirtyvät käyttivät enemmän aikaansa kuin työelämässä olevat aktiivisiin harrastuksiin ja tämä selittää työmarkkinoilta poistumista. Tämä tutkimustulos koskee etenkin muita kuin työkyvyttömyyseläkeläisiä, joiden vapaa-ajan käyttöä rajoittaa huono terveys. Toisaalta aktiivisen vapaa-ajan määrän erilaisuuteen varhaiseläkkeellä olevilla ja muilla väestöryhmillä on useita selityksiä. Ensimmäinen oletus on, että miehillä on ollut aktiivisia harrastuksia jo ennen eläkkeelle siirtymistä: tämä on myös Huovisen ja Piekkolan tutkimuksen lähtökohta. Toinen selitys voi olla, että miehet kokevat tarvetta päteä myös eläkkeellä ja siten aktiiviset harrastukset korvaavat työn. Eläkepäätös selittää vapaa-ajan harrastuksia eikä päinvastoin. Esimerkiksi Fast ym. (2001) näkevät aktiiviset harrastukset keskeisenä onnistuneelle vanhenemiselle. Kolmas vaihtoehto on, että varhaiseläkkeellä oleva jaksaa olla aktiivisempi, kun työelämän vaatimukset eivät enää rasita.

Voidaan kuitenkin olettaa, että tutkimuksen väitteissä on peräinkin etenkin miesten osalta, jotka ovat eläkesuuntautuneempia kuin naiset (Forma ja Harkonmäki, 2001, Gould, 1994, Janatuinen, 2001, Väänänen-Tomppo ym., 1999). Tarkemmin jaoteltujen vapaa-ajan viettotapojen tarkastelu osoitti, että koulutettujen (vähintään 3 vuoden ammatillinen koulutus) varhaiseläkkeelle siirtymiseen vaikuttavat tekijät erosivat vähemmän koulutettujen syistä. Koulutettujen parissa luovat harrastukset (esimerkiksi taide ja musiikki) korostuivat varhaiseläkkeelle siirtymistä selittävinä tekijöinä. Vähemmän koulutetuilla sen sijaan naapuriapu ja sukulaisten auttaminen eli oman kotitalouden ulkopuolisten henkilöiden hyödyksi koituvat kotityöt (kaupassa käynti, lastenhoito, talonrakentaminen, autonkorjaus jne.) lisäsivät todennäköisyyttä siirtyä varhaiseläkkeelle. Eri kotitaloudessa asuvan omaisen hoito oli myös merkittävä tekijä varhaiseläkepäätöksessä.

Erityisesti osa-aikaeläkkeelle siirtyminen voi olla seurausta lisääntyneestä aktiivisen vapaa-ajan kysynnästä. Osa-aikaeläke ei ehkä auta jaksamaan työssä vaan tyydyttää vapaa-ajan toiveita. Kuitenkin osa-aikaeläkettä ”markkinoidaan” jaksamisella. Näyttää siltä, että eläkepäätöstä tehtäessä mahdollisuutta aktiivisiin vapaa-ajan toimintoihin arvostetaan niin paljon, että siitä ollaan valmiita maksamaan tuloista tinkimällä. Viime vuosina osa-aikaeläkkeen suosion kasvu ei siten selity ainoastaan eläke-ehdojen tulevasta kiristymisestä. Lisääntyneen vapaa-ajan käytöllä on oma tärkeä merkityksensä.

Luonnollisesti eläkepäätökseen vaikuttavat myös taloudelliset tekijät. Hakolan (2002) mukaan taloudellisilla kannustimilla ei kuitenkaan ole erittäin merkittävää vaikutusta. Eniten taloudellisilla kannustimilla on merkitystä työttömyyseläkkeelle, vähem-

1 Gary Becker (1965) on ensimmäisenä tarkastellut työn tarjontapäätöstä ja sen yhteyttä aika- ja rahaintensiivisten vapaa-ajan hyödykkeiden kulutukseen

män työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyville. Palkkatulot ja pääomatulot korreloivat keskenään. Tutkimuksemme mukaan (Huovinen ja Piekkola 2002) palkkatuloilla ja kotitalouden pääomatuloilla voi olla myös vastakkainen vaikutus. Korkeampi koulutus voi joka tapauksessa siirtää eläkepäättöstä myöhäisemmäksi. Hyvästä koulutuksesta seuraava korkea tulotaso ja todennäköisesti fyysisesti vähemmän rasittava työ myöhentävät eläkkeelle siirtymistä.

Aviopuolisot päättävät ajankäytöstä myös yhteisesti. Jos puoliso on eläkkeellä, työttömyyseläkkeelle siirtymisen todennäköisyys on suurempi. Tämä osoittaa myös työttömyyseläkkeen riippuvuuden myös työntekijän omasta halusta vetäytyä työmarkkinoilta. Naisen siirtyminen työmarkkinoiden ulkopuolelle on jouduttanut aviomiehen päätöstä siirtyä eläkkeelle ja päinvastoin (Huovinen ja Piekkola 2002). Miehillä puolisoiden jatkaminen työelämässä lisää peräti 50 prosentilla todennäköisyyttä pysyä töissä. Pyrittäessä myöhentämään eläkkeelle siirtymistä on siten otettava huomioon koko perheen työn tarjonta ja päätös eläkkeelle siirtymisestä.